

ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИРОДНИХ І ШТУЧНИХ ПЕЧЕР ЗАКАРПАТТЯ

Як відомо, на заході України зосереджена значна кількість різноманітних печерно-скельних ансамблів, серед яких наявні й найбільші у світі [1]. Одне із перших літописних свідощів про такі порожнини аналізує М. С. Грушевський (печера Домамири) [2]. Про печери Закарпаття згадується ще у XVI столітті [3].

Печерні утвори Закарпаття здавна були об'єктами туризму та краєзнавства [4]. Спеціалізовані наукові дослідження в них почали проводитися практично лише у XX столітті. Відзначимо роботи спелеологів і зоологів, представників інших галузей роботи спелеологів і зоологів, представників інших галузей природознавчого профілю та археологів. Вивчалися і штучні порожнини, які утворювались під час видобутку різноманітних металів, іншої мінеральної сировини.

У Закарпатті вже відомо понад 40 печер і груп утворів, окремі з яких нараховують до 20-30 природних і штучних об'єктів. Більшість із них - карстового походження у вапнякових відкладах, окремі - в андезитах і доломітах. Найбільш повна інформація про печери регіону міститься в роботах І. В. Черниша [5], Е. О. Лазаренка [6], В. М. Дублянського і А. А. Ломасва [7].

Печери Закарпаття довгий час залишались поза увагою спеціалістів історико-археологічного профілю. Лише у 1972 році Закарпатською палеонтологічною експедицією обстежено 11 карстових утворень регіону, в 6-ти з яких були закладені шурфи. Культурний шар був тоді зафіксований тільки в печері Молочний Камінь [8]. У 1973 році цією ж експедицією шурф 2 x 3 м розширений в 20 кв. м. [9], а в 1990 році В. І. Ткаченком був закладений ще один невеличкий розкоп [10]. Пам'ятка була опублікована в ряді узагальнюючих робіт і увійшла в літературу як перша палеолітична стоянка в печерах заходу України [11].

Печера Молочний Камінь знаходиться за 3 км на північ від с. Велика Уголька Тячівського району, на висоті близько 740 м над рівнем моря. Ця печерно-скельна порожнина зафіксована в мармуровоподібних мезозойських вапняках на

ліному березі р. Велика Уголька. Вхід у печеру обернутий на південь. Вона має два яруси, її довжина 92 м.

Комплексність робіт для опрацювання культурного шару, зафіксованого в печері Молочний Камінь, була забезпечена завдяки спорово-пилковому аналізу, виконаному Г. О. Пашкевич, визначенню фауністичних решток І. Г. Підоплічком і абсолютному датуванню по деревному вугіллю. Кам'яні артефакти представлені тут 25 виробами, серед яких 15 знарядь, у тому числі скребки, різці, ножі та скобелі. Загальний аналіз спорово-пилкових спектрів свідчить про тундрову флору, а з фауністичних решток - переважає печерний ведмідь. За 14-С комплекс датується 25550 +/- 350 років від наших днів (GrN - 7761). Узагальнюючий аналіз дозволяє віднести поселення у печері Молочний Камінь до категорії тимчасових мисливських таборів доби пізнього палеоліту оріньякського типу.

Крім печери Молочний Камінь, фауністичні рештки зафіксовані ще у семи окремих печерних утворах і їх групах. Відзначимо знахідки в печерно-скельних ансамблях поблизу сіл Угля, Велика і Мала Уголька [12]. В цьому плані слід відзначити роботи кафедри зоології Ужгородського університету в печерах масиву. Починаючи з 50-х років від дослідження і Зоологічний Інститут АН УРСР. Згідно цих повідомлень, тут виявлено тисячі кісток печерного ведмеда, оленя, бурого ведмеда, кабана, дрібних ссавців, земноводних і птахів. Важливим є датування колагеновим методом кісток печерного ведмеда в 100 тисяч років [13]. Значний інтерес становлять і 13 черепів борсука біля самих стін печери Перлина [14]. Дані факти можуть свідчити, що такі тварини були об'єктами полювання на них людей в плейстоцені та голоцені. Скупчення черепів борсуків біля стін печери можуть бути залишками давнього святилища. Такі знахідки роблять вельми перспективними пошуки тут не тільки фауністичних решток, але й слідів перебування у печерах людських спільностей.

Відзначимо й категорію природних і штучних порожнин, які утворилися на місці добування цінних металів, заліза, солі, каоліну, іншої мінеральної сировини. Декілька десятків штучних підземних багатоярусних виробіток-штолень для видобутку золота та срібла знаходяться в околицях с. Квасове та Великої Гори в м. Берегове [15]. Довжина штреків тут сягає до 100 м,

висота 1,6 (1,8) м і ширина близько 0,8 м. Вони функціонували від середньовіччя до нашого часу включно. Місцем добування залізної руди є підземні шахти-штольні біля колишнього села Радванка під Ужгородом і в с. Андриївка Ужгородського району [16]. Відзначено й осередок добування каоліну в околицях с. Квасове, м. Берегове (шахта Кукля) і на південній околиці с. Дубриничі Перечинського району. Видобування каоліну тут велось у кінці XIX - на початку XX століття [17]. Соляні шахти знаходяться у містечку Солотвино Тячівського та с. Олександрівка Хустського районів [18]. У результаті розчинення солі тут утворилися карі і понори. Відомі також порожнини в с. Вишкове, інших місцях області, де видобували свинець, золото, цинк і ртуть [19].

Відзначимо й значну кількість печерно-скельних порожнин Закарпаття, які відомі як пам'ятки природи. Такі печери, локалізовані в населених пунктах Підполілля Воловецького району, Книгиня і Стужиня Великоберезнянського, Свалява Свалявського, Ворочеве, Думшори і Тур'ї Ремети Перечинського, Рахів, Ділове і Кобилецька Поляна Рахівського, Нересниця, Дубове, Кричове, Угля, Мала Угля, Усть-Чорна і Широкий Луг Тячівського району та інші [20].

Комплексні та міждисциплінарні дослідження природних і штучних печер дають важливу інформацію, яка дозволяє зробити принципово нові висновки про минуле. Це пов'язано, в значній мірі, з тими обставинами, що в таких закритих комплексах культурний шар краще консервується ніж на пам'ятках під відкритим небом. Краще зберігаються як компоненти матеріальної і духовної культури, так і природного середовища. При цьому, дослідження в печерах пов'язані із додатковими труднощами, але при широкому використанні різноманітних технічних засобів і аналізів, результати, як правило, бувають більш значні, ніж при роботах на пам'ятках відкритого типу.

Література

1. Портнер Д. Э. Пещеры. - М., 1997. - С. 48.
2. Галицько - Волинський літопис // Літопис руський / Пер. з давньоруської Л. Є. Махновця. - Відп. ред. О. В. Мишанич. - К., 1989. - С. 400; Грушевський М. С. Чи «Домажири», чи «Домажири» // Записки НТШ. - Львів, 1895. - Т. 5. - Кн. 1. - С. 1.

3. Комендар В. И. Жемчужина карпатских лесов // Карпатские заповедники. - Ужгород, 1966. - С. 30-35.

4. Подорожі в Українські Карпати: Збірник (Упоряд. і вступна стаття М. А. Вальо). - Львів, 1993. - 279 с.;

Черныш И. В. По сталактитовым пещерам Закарпатья // Карпатские заповедники. - Ужгород, 1966. - С. 36-45.

5. Черныш И. В. По сталактитовым пещерам ... - С. 36-45.

6. Лазаренко Э. А. По вулканическим Карпатам. - Ужгород, 1979. - 96 с.

7. Дублянский В. Н., Ломаев А. А. Карстовые пещеры Украины. - К., 1980. - С. 55-60.

8. Гладилин В. Н., Демьяненко А. В., Зализняк Л. Л. Закарпатская палеолитическая экспедиция // Археологическое обозрение (Далі - АО), 1972. - М., 1973. - С. 267-268.

9. Гладилин В. Н., Демьяненко А. В. Закарпатская палеолитическая экспедиция // АО 1973. - М., 1974. - С. 258-259.

10. Ткаченко В. І. До питання про датування печери Молочний Камінь на Закарпатті // Археологический альманах. - Донецк, 1995. - С. 81-83.

11. Гладилин В. Н., Пашкевич Г. А. Палеогеография среднего и позднего вюрма Закарпатья по данным исследований в пещере Молочный Камень // Палеоэкология древнего человека. - М., 1977. - С. 106-112.; Дублянский В. Н., Ломаев А. А. Карстовые пещеры ... - С. 127-128.; Мацкевий Л. Г. Печерні пам'ятки заходу України - джерело матеріальної і духовної культури // Скелі і печери в історії стародавнього населення України. - Львів, 1995. - С. 62-66.; Ткаченко В. І. Орнітькоідні культури Закарпаття у системі пізнього палеоліту Центральної та Східної Європи // Проблеми історії та археології України. - Харків, 1997. - С. 8.

12. Черныш И. В. Карстовые пещеры Закарпатья // Охороняймо рідну природу. - Ужгород, 1964. - С. 32-49; Колюшев И. И. О животном мире пещер // Карпатские заповедники. - Ужгород, 1966. - С. 46-53; Демедюк М. С. Морфоструктури // Природа Закарпатської області. - Львів, 1981. - С. 59.; Крочко Ю. Діти тьми // Зелені Карпати. - Рахів, 1994. - № 3-4. - С. 40-41.

13. Колюшев И. И. О животном мире ... - С. 51.

14. Там само. - С. 53.

15. Роздобуцько М. Середньовічні золоті копальні на території України // Склі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. - Львів, 1995. - С. 84-87.
16. Комендар В. И., Молотков П. Н., Поляновский А. А. и др. Основные заповедники, флористические заказники, резерваты и памятники природы Закарпатской области // Карпатские заповедники. - Ужгород, 1966. - С. 248; Черныш И. В. По сталактитовым пещерам ... - С. 45.
17. Комендар В. И. и другие. Основные заповедники ... - С. 248; Лазаренко Э. А. По вулканическим Карпатам ... - С. 246.
18. Дублянский В. Н., Ломаев А. А. Карстовые пещеры. - С. 59-60; Лазаренко Э. А. По вулканическим Карпатам ... - С. 49; Комендар В. И. и другие. Основные заповедники ... - С. 46.
19. Лазаренко Э. А. По вулканическим Карпатам ... - С. 32-49; Черныш И. В. По сталактитовым пещерам ... - С. 36-45; Комендар В. И. и другие. Основные заповедники ... - С. 233-249; Сова П. П. Шумят водопады Закарпатья // Карпатские заповедники. - Ужгород, 1966. - С. 205-207; Черныш А. П., Савич В. П., Грибович Р. Т., Ярошинский Б. X. Разведки в Закарпатской области // АО 1972. - М., 1973. - С. 348; Лазаренко Э. А. По вулканическим Карпатам ... - С. 96; Дублянский В. Н., Ломаев А. А. Карстовые пещеры ... - С. 55-60; Демедюк М. С. Морфоструктуры ... - С. 59.

ЯРОСЛАВ АЛЕШКЕВИЧ

ЗБРОЯ УГОРЦЯ-ВОЯКА ЧАСІВ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ТА УТВОРЕННЯ РАННЬОФЕОДАЛЬНОЇ УГОРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Археологічні дослідження, які активно проводилися в останньому десятилітті ХХ ст. на території одного з найбільших угорських поховальних комплексів ранньофеодальної доби в Закарпатті (с. Чома, Берегівського району), надали цінну інформацію стосовно видів зброї та матеріалу, з якого вона виготовлялася, а також - кінського спорядження угорців у часи їхнього переселення в Дунайську улоговину. Окремі поховання просто насичені фрагментами зброї або її цілісними зразками

(шаблі, мечі, сокири та ін.), які клялися разом з померлою людиною у могилу, тобто виконували функцію супроводжуючого інвентарю.

Оскільки угорці жили у часи, коли війна для них була постійним промыслом та чи не єдиним доступним джерелом надходження благ, а жорстокі зіткнення - звичайною нормою взаємовідносин з сусідніми народами, то не дивно, що саме зброї надавалася підвищена увага. У цьому випадку, мова йде про появу нових для угорців видів зброї, зокрема - шаблі та меча та запровадження «революційних» елементів спорядження бойового коня. Тип і зовнішній вигляд зброї та кінської упряжі є чи не єдиними ознаками, за якими можна ідентифікувати археологічні знахідки, як такі, що мають угорське походження. Всі інші вироби з металу, що поширені на території від Дунаю до Китаю, зокрема ножі, кресала, бойові сокири, наконечники стріл та окремі різновиди металевих оздоб, не мають чіткої етнічної атрибуції і сприймаються як складові елементи загальної степової кочівницької культури.

Незважаючи на те, що, починаючи вже з V століття, шабля набула загального поширення на просторах від Центральної Азії до Поволжя і була найбільш розповсюдженою в середовищі кочових народів [1], угорці почали використовувати її досить пізно, лише з VIII століття і то під впливом тюрк (хозар). Поява довгої однолезової з вигином шаблі одразу викликала відповідні зміни у військовій тактиці угорців. Віртепер з'явилася можливість створити легкоозброєне надзвичайно рухливе кінне військо, яке здійснювало короткотривалі наскоки на сусідні напівкочові та осілі народи. Крім шабель, легка кіннота угорців була озброєна ще й списами [2]. Саме з угорськими племенами пов'язують появу шаблі у степах Східної Європи [3]. Можливо, що й на територію Київської Русі цей вид зброї потрапив завдяки угорським-кочовикам [4]. Майже всі знайдені на сьогодні угорські шаблі (в тому числі при розкопках окремих могил у с. Чома) були оздоблені зооморфними малюнками, в яких особливо чітко прослідковується тема трилисника, інколи оригінально доповненого зображенням ягід. У таких художніх формах відчувалося поєднання як власних традиційних угорських мотивів, так і окремих елементів тюркського і, навіть, пізньосасанідського та согдійського мистецтва VI - VII століть [5]. Пізніше поміж